

ÇOKKÜLTÜRLÜ EĞİTİM MÜMKÜN MÜ? ¹

Blm. Uzm. Mehmet KART²

Doç. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK³

Özet

Bu çalışmanın amacı, çokkültürlü eğitim sürecine ilişkin alanyazında yer alan olumsuzluklardan yola çıkarak Türk eğitim sistemi içerisinde son yıllarda önemi gittikçe arttığı düşünülen çokkültürlü eğitimin mümkün olup olmadığını tartışmaktır. Tarama modelinde gerçekleştirilen ve betimsel bir nitelik taşıyan bu çalışmada doküman incelemesi/analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda, alanyazında yer alan; mülteci öğrencilerin yaşadıkları sorunları ve çokkültürlü eğitime getirilen eleştirileri içeren araştırmalar ele alınmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda şu tespitlerin öne çıktığı söylenebilir: Yabancı uyruklu öğrencilerin ebeveynleri, bu süreci anlama ve çocuğa destek olma konusunda çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Dil yetersizlikleri, kendi ülkelerinde bir eğitim yaşantılarının olmayışı veya eğitim birikimlerinin yetersiz olması, okul atmosferi, idarecilerin/öğretmenlerin davranış ve tutumlarından kaynaklanan problemlerdir. Bununla birlikte, yeni yaşam alanlarındaki fiziksel ve sosyal sorunlar, yerleşecekleri yerin kesin olarak belli olmaması, bir yerde uzun süre kalmama/kalamama gibi etkenler diğer sorun alanlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçeyi tam olarak anlayamama, Türk arkadaşları ile iletişim kuramama ve öğretmenlerin aile ile iletişim kuramaması gibi çeşitli dil ve iletişim sorunları da yaşadıkları belirlenmiştir. Bu sorunların yanı sıra alışageldiği yaşam tarzından, ilişkilerinden ve sosyal çevresinden uzak kalan bireylerin göç ettikleri yerde çeşitli duygusal sorunlar yaşadıkları da tespit edilmiştir. Böylesi bir olumsuz yaşantı geçmişi sonucunda akademik yönden de başarısız oldukları çalışma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Çokkültürlü eğitimin tanımının yapılamaması, farklı görüşlere sahip kimselerin bu süreci kendilerine göre yorumlaması, bu eğitime geç yaşlarda başlanması ve tarihsel gerçeklerin çokkültürlü eğitim sürecinde olumsuz tartışmalar doğurması gibi eleştiriler de çokkültürlü eğitimin güçlükleri olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlü eğitim, çokkültürlü eğitimin sakıncaları, göç, mülteci, yabancı uyruklu öğrenci.

JEL Kodları: I2, I21, H75

IS MULTICULTURAL EDUCATION POSSIBLE?

Abstract

The aim of this study is to discuss the impossibility of multicultural education, considered to have significantly increased in recent years, based upon the negativities of the multicultural education process in the literature. Document analysis was used in this descriptive study which was performed in the scanning model. Researches were discussed about the problems faced by refugee students and criticisms on multicultural education. As a result of reviews: Parents of foreign students have various problems about understanding this process and supporting the child. Language deficiencies, lack of education in their own countries or lack of education, school environment are the problems arising from the attitudes and behaviors of teachers/administrators. Besides, the physical and social problems in the new life areas, not to stay in a place for a long time are the other problem areas. In addition, it has been determined that foreign students have various language and communication problems such as not being able to fully understand Turkish, not being able to communicate with Turkish friends and teachers cannot communicate with family. The individuals who depart from their usual lifestyle, relationships and social environment experience various emotional problems at the place they live. As a result of such a negative experience, it is understood from the results of the study that they

¹ Bu çalışma, 7-9 Kasım 2019 tarihleri arasında Niğde’de düzenlenen "Uluslararası Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi’nde” sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim ABD Doktora Öğrencisi, mehmetkart@gmail.com.

³ Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim ABD, husimsek@hotmail.com.

have failed academically. The lack of a definition of multicultural education, peoples with different opinions, starting age, and historical facts in the multicultural education process has been determined as the difficulties of multicultural education.

Key Words: Multicultural education, drawbacks of multicultural education, immigration, refugee, foreign student.

JEL Codes: I2, I21, H75

GİRİŞ

Toplumsal ilişkiler, hızla değişen ve gelişen dünya ile birlikte yerellikten uzaklaşarak uluslararası boyuta taşınmaktadır. Bu taşınmayla beraber farklı özellikler sergileyen kültürler de bir araya gelip birbirleriyle etkileşim içerisine girmektedir. Son yıllarda bilimde, sanatta ve teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler ve değişimler ulusların birbirleriyle etkileşime girmesini kolaylaştırmış ve farklı kültürden insanların birbirlerini tanımalarını sağlamıştır. Ayrıca, yirminci yüzyılın başlarından itibaren yaşanan savaşlar, bireylerin göç etmelerine ve farklı kültürel özelliklere sahip insanların bir arada yaşamalarına da neden olmuştur.

Göç, insanlığın kadim tarihi kadar eskiye dayanan, geleceğe uzanan ve çeşitli coğrafyalarda ortaya çıkması muhtemel bir olgudur (Koçak ve Terzi, 2012: 164). Göç; insanların yaşadıkları coğrafyadan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel sebeplere bağlı olarak başka bir yere doğru hareket etmelerine verilen ad ya da evrensel bir durum şeklinde tanımlanabilir. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan göçler, mekânda eşit olmayan biçimde dağıtılmış ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinin bir sonucu olabildiği gibi ekolojik dayatmalar ya da devlet gibi güçlü bir otoritenin gündeme getirdiği sürgünler, iskânlar ve savaşlar nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir (Kaygalak, 2009: 9).

Tarihsel süreçlerde göçün, nedeni ve sonucu bakımından toplumun ve bireyin yaşantısında önemli etkileri olmuştur. Çünkü göç, farklı sebepler insanların gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirmeye mecbur kaldığı ve çeşitli sonuçlara neden olan bir süreci içermektedir (Yılmaz, 2005: 11). Göç, bütün dünyada toplumu ve insanı ilgilendiren önemli bir kavram olarak incelenmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeyde göç olgusu; insanlığın tarihi süresince toplumların ve bireylerin hayatını siyasal, kültürel, sosyal, psikolojik ve ekonomik bakımdan çok boyutlu ve karmaşık bir şekilde etkilemiştir. Tarihi süreç içerisinde göçler; genellikle açlık, iç çatışmalar, dini olaylar, şiddet, soykırım ve siyasi sürgün gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkıp insanlık için çok sorunlu süreçleri içermektedir (Doğan, 1988: 1; İçduygu ve Sirkeci, 1999: 260).

Yukarıda ifade edilen durumlara bağlı şekilde gelişen çeşitli kriz durumlarının bireylerde duygu, düşünce ve davranış karmaşası oluşturduğu söylenebilir. Yaşantıda meydana gelen ani değişimler, yeni durumlara uyum gösterme ve bunlarla baş edebilme yeteneği bireyden bireye farklılık gösterebilmektedir. Bazı bireyler bu tür problemlerin üstesinden rahat bir şekilde gelebilirken kimi bireyler ise bu konuda oldukça çaresiz kalabilir. Sosyal bir varlık olarak hayatın içerisinde yerini alan insan, geçmişten günümüze çeşitli kriz dönemlerini yaşamak durumunda kalmıştır. Bulunulan yerden çeşitli sebeplerle başka bir yere gitme işi anlamına gelen “göç” kavramı ister gönüllü ister zorunlu olsun etkileri sebebiyle bu kriz dönemlerinden birisidir (Erol ve Ersever, 2014: 48).

Göçün sebepleri içerisinde yer alan göç edilen yer, göçün yaşandığı yerde kalınacak süre, bu süreçteki duygular ve geride bırakılan yerde kalanlar, göç edilen bu yerde uyum sağlama sorunları gibi çeşitli durumlar “göçmen olarak tanımlanan bireylerin” psikolojik boyutu açısından önemlidir. Göç süresince bireyler oldukça hassaslaşır, terk ettiği her şeyi özler ve en iyi yönleriyle geçmişinde bıraktığı yerleri aklına getirmeye çalışır. Bu nedenlerle bireyler, yeni yere uyum sağlama süreci içerisinde sosyal ortamlara girmekten kaçınabilir. Yeni düzenin getirmiş olduğu olanakların farkına varamadığı gibi çeşitli fırsatlar karşısında da ne yapacağına karar veremeyebilir. Bu tür krizler, farklı ve yeni bir ortama göç eden her bireyin karşılaşılabileceği bir durumdur. Parçası olunan yeni toplumda sosyal ilişki kurmada zorluk yaşayan kişiler için destekleyici bir çevre oldukça önemli, kriz durumunu önleyici ve koruyucudur (Sayıl ve diğerleri, 2000: 30).

Günümüz açısından özellikle sınır komşularından göç eden bireyler olmak üzere Türkiye’de yaşayan göçmen sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu sayısal artışın yanı sıra Türk toplumundaki yerleşik unsurların da tarihsel süreçle birlikte çokkültürlü bir toplum yapısını oluşturdukları da bilinen bir gerçekliktir. Böylesi farklı özelliklere sahip bireylerden oluşan toplumsal yapının çeşitli sorunlar yaşadığı ileri sürülebilir. Özellikle iç çatışmalar, farklı etnik unsurların yaşadıkları sorunlar ve savaş gibi önemli olaylar neticesinde yerlerinden ayrılarak Türkiye’ye göç eden kitlelerin yaşadığı ve yaşayabileceği sorunların ortaya konulmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye’ye göç eden bireylerin eğitim süreçleri önemli sorun alanlarından birisi olarak görülmektedir. Çokkültürlü eğitim sürecinde görülen fiziki, sosyal ve bireylerin kendi iç dünyasında yaşadığı sorunlar böylesi bir eğitim yaklaşımının Türkiye’de imkânsızlığını ispatlar niteliktedir. Bu doğrultuda, çokkültürlü eğitim konusunda yapılan eleştirilerin ve bu eğitimin sakıncalarıyla ilgili söylemlerin ortaya konulması gerekmektedir. Böylece Türkiye’de çokkültürlü eğitimin, sürece dâhil olan tüm tarafları memnun edecek şekilde gerçekleştirilmesinin mümkün olup olmadığına dair tespitlerin yapılmaya çalışılması bu çalışmanın temel sorununu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, çokkültürlü eğitim sürecine ilişkin alanyazında yer alan olumsuzluklardan yola çıkarak Türk eğitim sistemi içerisinde son yıllarda önemi gittikçe arttığı düşünülen çokkültürlü eğitimin imkânsızlığını tartışmaktır. Böylelikle hem çokkültürlü toplumsal yapıyı oluşturan bireylerin, hem de eğitim süreci ile ilgili görevlilerin yaşamış olduğu sorunlara daha etkin ve gerçekçi çözümler üretebilmesi konusunda alanyazına katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda, alanyazında yer alan çalışmalardan ve bilim insanları tarafından yayımlanan raporlardan, tüm tarafları memnun edecek çokkültürlü eğitimin Türkiye’de uygulanabilirliğine ilişkin imkânsızlıklar tespit edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu maksatla araştırmada başlıca şu sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Çokkültürlü eğitim ortamını oluşturan sosyal gelişmeler nelerdir?
2. Türkiye’de çokkültürlü eğitim sürecinde yaşanan temel problemler nelerdir?
3. Çokkültürlü eğitim konusunda yaşanan çekinceler ve getirilen eleştiriler nelerdir?

1. YÖNTEM

Bu araştırma nitel bir tarama çalışmasıdır. Tarama modelinde gerçekleştirilen ve betimsel bir yaklaşım benimsenen bu çalışmada doküman incelemesi/analizi kullanılmıştır. Doküman incelemesi tekniği araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Karasar, 2009: 183). Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli veri kaynaklarıdır. Bu tür çalışmalarda araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan tek başına bir veri toplama yöntemi olarak kullanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 218-220). Doküman incelemesi sürecinde, konuya ilişkin belgelerin bulunması, incelenmesi ve belli durum ya da görüşleri ortaya çıkartacak bir senteze varılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi oldukça önemlidir (Karasar, 2009, Yıldırım ve Şimşek, 2013).

1.1. Veri Toplama Aracı

Çalışmada hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabileceği araştırma problemine bağlı olarak düzenlenmiştir. Bu çalışmanın temel problemi alanyazında yer alan çokkültürlü eğitim süreci ile ilgili yaşanan olumsuzluklardan yola çıkarak, Türkiye’de çokkültürlü eğitimin mümkün olup olmadığının ortaya konulabilmesidir. Bu maksatla Google Akademik, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşerî Bilimler Veri Tabanı, YÖK Ulusal Tez Merkezi, EBSCOhost ve ERIC gibi veri tabanlarında “göç, göçmen öğrenci, çokkültürlü eğitim ve kapsayıcı eğitim” anahtar kelimeleri kullanılarak arama yapılmış ve araştırmanın verileri elde edilmiştir.

1.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında, göç ve çokkültürlü eğitim konuları ile ilgili alanyazındaki bilimsel nitelikli eser ve dokümanlar çalışmanın temel amaçları doğrultusunda incelenerek analiz edilmiştir. Bu bağlamda, dünyada çokkültürlü eğitim ile ilgili uygulamalar ve yaşanan zorluklar çeşitli boyutlarıyla ortaya konulmuş, Türkiye'deki mevcut durum açıklanmaya çalışılmış ve buradan elde edilen verilerle çokkültürlü eğitimin mümkün olup olmadığına yönelik alanyazın destekli değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. BULGULAR VE YORUM

Sosyal olayların bireylerin yaşantısını çeşitli yönlerden etkilediği bilinmektedir. Bu bağlamda, toplumsal olaylar sebebiyle yerlerinden ayrılarak başka ülkelere göç eden bireyler başta olmak üzere bir toplumda çokkültürlü eğitim ortamını oluşturan nedenlere değinilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

2.1. Çokkültürlü Eğitim ve Türkiye'de Durum

Türkiye son yıllarda yaşanan siyasi ve sosyal olaylara bağlı olarak bir geçiş ülkesi olmanın yanı sıra coğrafi konum itibarıyla de göç alan bir ülke durumuna gelmiştir. Çeşitli zamanlarda farklı nedenlere bağlı olarak Türkiye kitlesel göç dalgaları ile karşılaşmaktadır. Bu kitlesel göç dalgalarının içerisinde kimi zaman tek başına kimi zaman da ailesi ile birlikte göç eden çocuklarında bulunduğu görülmektedir. Bu çocukların bir nedene, zamana ve kiminle geldiğine bağlı olmaksızın karşılanması gereken temel ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu temel gereksinimlerin belki de en önemlisi de bu çocukların eğitim ihtiyacıdır (Şeker ve Aslan, 2015: 92).

Yaşadıkları olumsuzluklar nedeniyle farklı bir ülkeye sığınmak zorunda kalan ve geldiği ülkenin desteğine ihtiyaç duyan göçmen çocukların eğitim öğretim sürecine dahil edilmesi toplumsal bir sorun alanıdır. Yapılan çalışmalarda, okul çağındaki olan göçmen çocukların ebeveynlerinin bu süreci anlaması ve çocuğa destek olma konusunda çeşitli sorunlar yaşadıkları ortaya konulmaktadır. Bu sorunlar; dil problemleri, eğitim yaşantısının olmaması ya da alınan eğitimin yetersiz olması, okul atmosferi, idarecilerin/öğretmenlerin davranış ve tutumlarına bağlı olarak ortaya çıkan problemler ortaya konulmuştur (Oikonomidoy, 2010: 78; Hek, 2005: 158; Rah, Choi ve Nguyen, 2009: 355; Roxas, 2010: 66).

Eğitimin devamlılığında aile, bu süreçte yer alan en önemli unsurlardan biridir. Ailenin eğitime istekli olması ve olumlu tutum göstermesi göçmen öğrencilerin eğitimine katkı sağlamakta ancak yaşanan sorunların giderilmesi noktasında yetersiz kalmaktadır. Göçmen aileler, yerleştikleri yeni yerlerde gün boyu çalışmak durumunda kaldıkları için çocuklarıyla ilgilenmeye zaman ayıramamasına rağmen çocuklarının dili iyi bir şekilde öğrenmesini, öğretmenler ve okul tarafından her türlü konuda desteklenmesini istemektedirler. Ancak dil yetersizliği nedeniyle aileler, eğitimden ve okuldan beklentilerini ifade edemediklerinden bu sürece etkin bir şekilde dahil olamamaktadırlar (Roxas, 2010: 72). Ailelerine benzer şekilde göçmen öğrencilerin dahil oldukları yeni ortamdaki sosyal ve fiziksel sorunları, kesin olarak yerleşilecek yerin belli olmaması, bir yerde uzun bir süre kalmama/kalamama gibi problemleri eğitim sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu sorunlara bağlı olarak bazı bireylerin gerek kendi ülkesinin gerekse geldiği ülkenin eğitim sistemine dahil olamadıkları görülmektedir (Vedder ve Horezcyk, 2006: 424).

Yukarıda tespit edilen hususların ve benzeri sorunların üstesinden gelinmesi hiç kuşkusuz farklı kültürlerin kabul edilip tanınması, toplumsal eşitliğin sağlanması ve çeşitli kültürlerle sahip olan insanların oluşturdukları toplumların bütünleşmesi yoluyla sağlanabilir (Yazıcı, 2013: 19). Birbirinin benzeri olmayan kültürlerin toplumda bir arada bulunması kısaca çokkültürlülük olarak tanımlanabilir (Ekinci, 2016: 1177). Değişik kültürlerden gelen insanların ihtiyaçlarına cevap veren ve onların değerlerine saygı duyan, anlaşmalarını, uzlaşmalarını sağlayan ortamların oluşturulması süreci ise çokkültürlü eğitimi ifade etmektedir (Başbay ve Kağnıcı, 2011: 202). Bu doğrultuda çokkültürlü eğitim sosyal sınıf, etnik köken, din, dil ve kültürel özelliklere bağlı farklılıkların farkına varılması,

vazgeçilmez bir hak kabul edilmesi ve bu farklılıklara saygı ve hoşgörü sağlanmasını içeren eğitim biçiminde tanımlanabilir.

Çokkültürlü eğitim uygulamalarında öne çıkan iki görüş şu şekildedir: Bir yanda eğitimin “ulusal kültüre” hizmet etmesi gerektiğini düşünen ulusal birliğin korunmasına yönelik inancı taşıyan egemen görüş; diğer yanda, böyle bir eğitim sisteminin mağduru olduğunu belirten ve eğitimin asli işlevinin öğrencilerin buldukları etnik, dinî ya da kültürel kimliklerini öğretmek olduğunu iddia eden görüştür. İkisinin de dayandığı ortak nokta ister geniş kapsamlı ister dar kapsamlı olsun bir topluluğu yaşatmak, onu pozitif bir şekilde sunmaktır (Parekh, 2002: 287). Ancak, çokkültürlü eğitimde asıl gaye, farklı kültürlerin özelliklerini açıklama ve anlama becerilerini geliştirmek ve eğitimde verimi sağlayıp sosyal açıdan çokkültürlü yeterliliği yüksek bireyler kazandırmaktır (Demir, 2012: 1456).

Türkiye son yıllarda Suriye’de patlak veren iç savaşın etkisiyle göç eden ve sayıları 4.000.000’u bulan mülteciyi topraklarında barındırmaktadır (UNICEF, 2019: 1). Bu durum Türk toplum yapısının kültür çeşitliliğine nüfus bakımından oldukça büyük bir çoğunluğun dâhil olmasıyla birlikte karmaşık bir çokkültürlü ortamı da beraberinde getirmiştir. Doğal olarak eğitim kurumlarındaki yabancı uyruklu öğrencilerin büyük kısmını da Suriyeli öğrenciler oluşturmaktadır. Dolayısıyla üretilen eğitim politikalarının da bu öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamayı amaçladığı ileri sürülebilir.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Suriyeli öğrenciler için benimsenen kapsayıcı eğitim modeli ile Türkiye’nin Suriyelilere yönelik hoşgörülü ve çokkültürlü bir politika izlediği ileri sürülebilir. Bu model ile Suriyeli öğrencilerin dezavantajlı konumu göz önünde bulundurulmaktadır. Türk öğretmenler arasında Suriyelilere ve kapsayıcı eğitime olumlu bakanlar olduğu gibi olumsuz bakanlar da vardır. Fakat MEB’in kapsayıcı bir politika edinmiş olması Suriyelilere olumsuz bakan öğretmenlerin dışlayıcı tavır sergilemesini önlemektedir. Türk öğretmenlerde Suriyeli öğrencilerin zamanla Türkçeyi öğreneceği ve uyum sorununun azalacağı kanaati hâkimdir (Özcan, 2018: 76).

Suriyelilere yönelik izlenen tüm bu eğitim politikaları olumlu olmakla birlikte bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Ülkelerini ya da bölgelerini çeşitli sorunlar nedeniyle bırakmak zorunda kalan bu bireylerin, Türkiye’de her ne kadar yaşayacakları sorunların önüne geçmeye çalışılsa bile cinsiyet, yaş ve göç edilen yerin özelliklerinden bağımsız şekilde uyum sorunları yaşamaları mümkündür. Göç eden bireylerin beden ve ruh sağlığı, çeşitli kültürel ve psikolojik etmenlerden etkilenebileceği gibi çevresinde beliren coğrafik ve iklimsel değişikliklerden dâhi etkilenmektedirler (Gün, 2006: 28).

Göç eden bireylerin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim düzeyi, göç sebepleri, kültürel geçmişi ve toplumsal sınıfı fark etmeksizin veyahut gelinen ülkede geçirilen süre ne olursa olsun göç etmiş olma durumuna bağlı olarak bireyin iç dünyasında bazı değişiklikler oluşabilmektedir (Şahin, 2001: 64). Bu bağlamda, alışageldiği yaşam tarzından, ilişkilerinden ve sosyal çevresinden ayrılan ve uzaklaşan bireylerin göç ettiği yerde çeşitli duygusal sorunlar yaşayacağı ileri sürülebilir. Kendi kültürel ortamından ayrılarak farklı bir kültürel yapının içerisine dahil olan bireylerin uyum sürecinde yaşadığı zorluklar, problemler, bunalımlar ve bu durumlara bağlı olarak geliştirdikleri tepkiler bir kültür şoku olarak tanımlanmaktadır (Güvenç, 1996: 122).

Göç ile birlikte gelinen yeni coğrafyada etkileşime girilen kültürel özelliklerin farklılaşması çeşitli duygusal sorunları da beraberinde getirmektedir. Göçe bağlı olarak kültürel şok yaşayan bireyler göç edilen yerin kültürel atmosferine uyum sağlamayı başardığında duygusal problemleri de azalmaktadır. Bireyin geldiği yerdeki yaşantısı, geçmişi, sosyal özellikleri yerleştiği bu yeni ortamdaki özelliklerle benzerlik taşıyorsa buranın iklimine uyum sağlama ve kültürel olarak değişme olumlu bir şekilde olmaktadır. Ancak benzemiyor ise bireyin yeni yere uyum sağlamakta zorlandığı gözlenmekle birlikte birey bu kültürel değişime direnmektedir. Bunun yanında, göç nedeniyle mevcut kültüründen ayrılmak durumunda kalan ve bundan dolayı stres yaşayan göçmenlerle aileleri de bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Yaşanan bu kültürel değişime ayak uyduramayan ya da uyum sağlamakta zorlanan bireyler çeşitli duygusal sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Erol ve Ersever, 2014: 55-56).

Yaşanan bu duygusal sorunlar; ruh ve beden sağlığı rahatsızlıkları, okul ya da iş yerinde başarısız olma, o ülkede konuşulan dili kullanamama, o ülke insanı ile ilişki kuramama ve destek alamama, toplumsal çevre ile sağlıklı iletişimin bulunmamasıdır. Bununla birlikte, ülkesinde sahip olduğu sosyoekonomik kültür düzeyinin çok gerisinde olma gibi durumlar göçmen bireyler için kriz durumları olarak belirtilebilir (Ekşi, 2002: 219).

Yaşanan fiziksel ve duygusal sorunların yanı sıra göç olgusunu ve beraberinde getirdiklerini psikanalitik bakış açısıyla ele alan Grinberg ve Grinberg'e (2004: 165) göre, göçmenlerin kendilerini umutsuz ve çaresiz hissetmesine neden olan bu durumlar, onların önlerine çıkan bazı fırsatlardan da yararlanmasının önüne geçer. Göçmenler, toplumu oluşturan diğer bireyler gibi olmak isterken bir yandan yeni kültür ortamında benliklerini kaybedecekmiş gibi bir endişeye kapılır bir yandan da öz kimliğini koruyup toplum içerisinde kendi özellikleriyle yer almak ister. Bu tür çatışmalar göçmende yabancılaşma duygusu yanında çeşitli duygusal problemler yaratır. Yalnızlık ve yabancılaşma duyguları bireylerde anksiyete ve depresyon gibi belirtileri artırarak bireylerin fiziksel olarak sağlığının bozulmasına da neden olur (Ekşi, 2002: 218). Buna benzer sağlıkla ilgili çeşitli problemler, çelişkiler ve karmaşalar göç eden bireyde farklı farklı duygusal sorunların meydana gelmesi neticesinde bireyin uyum sürecinin uzamasına ve zorlaşmasına sebep olabilmektedir (Erol ve Ersever, 2014: 59).

İç savaş ve çatışma gibi oldukça ağır koşullara maruz kalarak Türkiye'ye göç eden mültecilerin yukarıda belirtilen nedenlere ve yaşanan psikolojik sorunlara bağlı olarak okullarda oluşturulmaya çalışılan çokkültürlü eğitim ortamından verimli olarak yararlanmalarının pek de mümkün olmadığı ileri sürülebilir. Bu durum, yabancı öğrencilerin farklı etnik ve kültürel yapılarının da sürece dâhil edilmesiyle birlikte okula karşı yaşanan uyum sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Gerek eğitim ortamında gerekse sosyal ortamda göçmen öğrenciler çoğunlukla dil ve iletişim problemleri yaşamaktadırlar. Böylesi bir olumsuz yaşantı geçmişi onların bilişsel süreçlerini de etkileyerek akademik başarısızlık gerçeği ile yüzleşmelerine neden olmaktadır. Özellikle MEB'e bağlı okullarda, Türkçe eğitim gören ve Türk öğrencilerle aynı havayı soluyan Suriyeli öğrenciler pek çok sorunla karşı karşıya kalmaktadır (Şimşir ve Dilmaç, 2018: 1121).

Türkiye'de etkin ve ideal bir çokkültürlü eğitim ortamının oluşturulması sürecinde yaşanan önemli sorunlar çeşitli akademik çalışmaların sonuçlarına da yansımaktadır. Yiğit (2015: 147-149) yapılan araştırmada: dil ve kültür farklılığı, ailevi faktörler, gelinen ortamdan başka ülkeye gitme düşüncesi ve hedeflerinin olmaması gibi sebeplerle sığınmacı öğrencilerin okul kültürüne ayak uyduramayıp sınıf iklimine uyum sağlayamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu süreçte öğrencilerin sık sık kavga etme, olumsuz davranışlarda bulunma, öğretmeni dinlememe ve okul kurallarına uymama gibi davranışlar gösterdikleri belirlenmiştir. Dil, din, kültür, ırk, mezhep farklılıklarından, sözlü sataşmalardan dolayı etnik gruplar arasında bazen çatışmaların yaşandığı, gruplaşmaların görüldüğü ve arkadaşlık kurmada sıkıntıların yaşandığı tespit edilmiştir.

Diğer bir araştırma sonucuna göre yabancı uyruklu öğrenciler açısından karşılaşılan sosyal problemler; kurallara uymama, dışlanarak uzaklaşma, kavga, şiddet ve Türk öğrenciler ile kaynaşamayıp yabancı uyruklu öğrencilerle arkadaşlık kurma güçlükleri şeklinde belirlenmiştir. Türk öğrencilerde karşılaşılan çeşitli sosyal sorunlar ise; kavga ve şiddet, kıskançlık ve yabancı uyruklu arkadaşları ile kaynaşamayıp Türk öğrencilerle arkadaşlık kurmalarıdır. Ayrıca, yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçeyi tam olarak anlayamama, Türk arkadaşları ile iletişim kuramama ve öğretmenlerin aile ile iletişimin kurulamaması gibi çeşitli dil ve iletişim sorunları da yaşadıkları belirlenmiştir. Türk öğrencilerin karşılaştığı başlıca dil ve iletişim sorunları ise yabancı uyruklu arkadaşlarını anlayamama ve yabancı uyruklu arkadaşları iletişim kurmada isteksizliktir (Şimşir ve Dilmaç, 2018: 1130).

Çokkültürlü sınıflarda eğitim verme ve sınıf yönetimi konusunda araştırma sonuçlarına da yansıyan; öğretmenlerin dil farklılığından ve sığınmacı çocukların eğitimlerine yönelik eğitimler almamasından kaynaklanan sorunların olduğu bilinmektedir. Bu sorunların yanı sıra derse karşı isteksiz olma, öğretmeni dinlememe, konuları kavrayamama, arkadaşlarını rahatsız etme ve ders

araç-gereçlerini getirmeme konusunda gerek sınıf yönetiminde gerekse öğretim sürecinde çeşitli aksaklıkların yaşandığı ve ailelerin çocuklarının sınıfa uyum ve akademik başarılarına yönelik gerekli katkıyı yapmadıkları ortaya çıkmıştır (Yiğit, 2015: 149). Türkiye’de çokkültürlü eğitim konusunda yayımlanan raporlarda da yaşanan çeşitli sorunlar açıkça görülmektedir. Alp ve Taştan (2011: 45) tarafından hazırlanan raporda, farklı kültürlerden çocukların hâkim kültüre ait çocuklara kıyasla akademik yönden daha başarısız oldukları ve okulu terk etme oranlarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir.

Çokkültürlü eğitimin yukarıda belirtilen sorunlara bağlı olarak Türkiye’de eğitim sürecine dâhil olan tüm tarafları memnun edici bir şekilde gerçekleştirilmesinin pek de mümkün olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, Çokkültürlü eğitim ortamı, bireylerin yaşadıkları problemler ve Türkiye’de bu eğitim sürecindeki mevcut durum irdelendikten sonra alanyazında yer alan çokkültürlü eğitimin tehlikeli bulunan ve eleştirilen yönlerinin de ortaya konulması gerekmektedir.

2.2. Çokkültürlü Eğitimin Sakıncalı Bulunan ve Eleştirilen Yönleri

Bireysel ve eğitim sürecine bağlı olarak ortaya çıkan problemlerin yanı sıra çokkültürlülük eğitim sürecine dair siyasi, politik ve sosyal konuları da içeren ve oldukça haklı olduğu değerlendirilen çeşitli sorun alanları bulunmaktadır. Çokkültürlü eğitim sürecinde yaşanan sorunlarla ilgili alanyazın incelendiğinde çokkültürlü eğitimin sakıncalı olduğu düşünülen durumlar ve çokkültürlü eğitime ilişkin eleştirilerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Çokkültürlü eğitime getirilen önemli bir eleştiri bu eğitim sürecinin toplumsal birliğin önünde tehlike olarak görülmesidir. Ayrıca, çokkültürlü eğitimin etnik köken kültürünü desteklediği ve ortak kültürü de zayıflattığı düşünülmektedir. Bununla birlikte ülkeleri sosyal, ekonomik ve siyasi olarak da değiştirdiği iddia edilmektedir (Parekh, 2002: 343). Çokkültürlü eğitim savunucularının da kabul ettiği bir diğer eleştiri ise, az sayıda öğretmenin farklılık tabanlı bir müfredata göre öğretim yapma tecrübesine ve becerisine sahip olmasıdır (Akinlar, 2018: 18). Bennet (1995: 192) çokkültürlü eğitimin bir dezavantajı olarak kültürel değerlerin üzerinde fazlasıyla durmanın önyargıları artırabileceğini ve ayrıca insanın doğası gereği farklı olanları aşağı görme duygusuna kapılabileceğini belirtmektedir.

Gorski (2010: www) ise etnik kökenin birçok milleti böldüğünü ve parçaladığını ileri sürmektedir. Sovyetler Birliği, Hindistan, Yugoslavya ve Etiyopya gibi ülkelerde yaşananlara bakıldığında bu duruma açık birer örnek teşkil ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, geçen zamanla beraber çokkültürlü eğitim istenmeyen ve beklenmeyen sonuçlara neden olabilmektedir. Çokkültürlü eğitim farklı kültürler hakkında düşünceleri değiştirmek ve gerçek olmayan iddialarda bulunmak için kullanılabilir. Bu da hâkim ve azınlık kültürler arasında çatışmaya neden olabilir (Aydın, 2013: 61). Böylesi bir politikanın, ihtiyaçlara temel oluşturan farklılıkların bir araya gelmesini ve diyaloga bağlı sosyal yaşantı ortamını sonlandırdığı düşünülmektedir. Böylece, barışçıl ve kendi içerisinde uyumlu bir çokkültürlülük imkânsız hâle gelmektedir (Rakus-Suszczewski, 2013: 247).

Son olarak dünyada yaşanan savaşların sebepleri genel olarak incelendiğinde bunların daha çok din, dil ve ırk farklılıkları olduğu görülmektedir (Gallagher, 1998: 1). Çokkültürlülük olgusunun ve çokkültürlü eğitimin odaklandığı din, dil ve etnik köken gibi argümanlar düşünüldüğünde çokkültürlü eğitimin oldukça hassas bir konu olduğu ve üzerinde titizlikle durulması gerektiği de ileri sürülebilir.

Yukarıda belirtilen çokkültürlü eğitimin sakıncalarının yanı sıra bu eğitime getirilen çok farklı eleştiriler de bulunmaktadır. Alanyazında yer alan eleştiriler de yer alan temel sayılılar şunlardır (Aldridge, Calhoun ve Aman, 2000: 1; Parekh, 2002: 343; Lee, 1997: 261; Banks, 1993: 23, Gay, 2018: 196; Akinlar, 2018: 19):

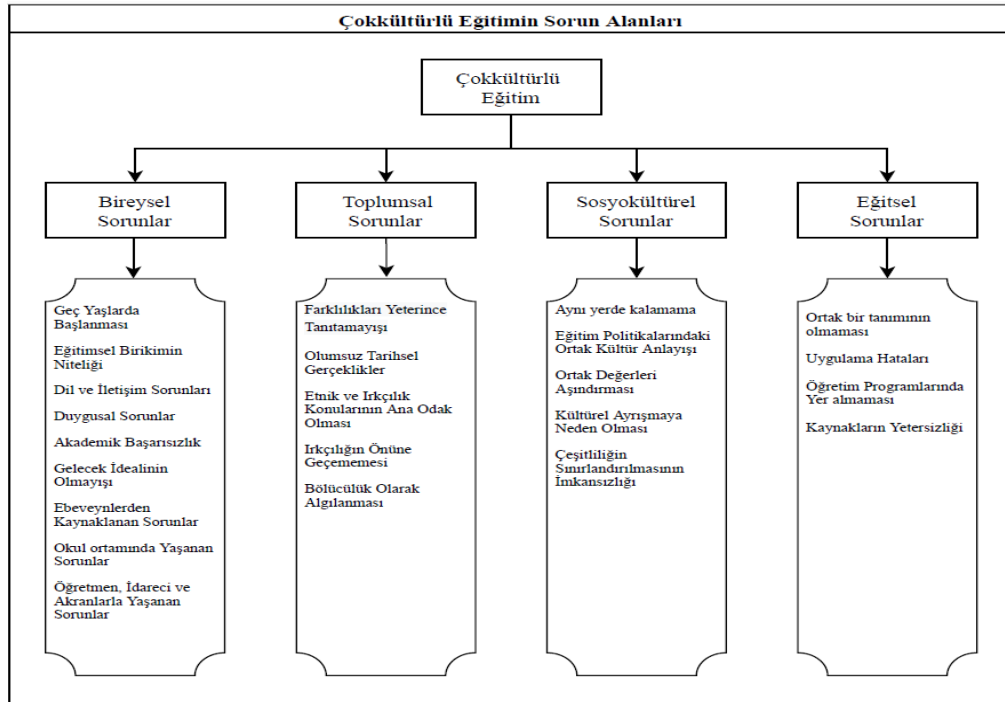
- Çokkültürlü eğitimin kapsamlı bir eğitim reformu gerektirmesi.
- Çokkültürlü eğitimin ortak bir tanımı yapılamadığından farklı görüşlere sahip kimselerin bu kavramı kendi bakış açılarına göre algılayıp uygulamaları.
- Çokkültürlü eğitimle ilgili kaynakların yetersizliği.
- Çokkültürlü eğitim adı altında yapılan uygulama hataları.
- Çokkültürlü eğitim uygulamalarına geç yaşlarda başlanması.

- Çokkültürlü eğitimin ortak değerleri aşındırması ve öğrencileri farklı kültürlere göre ayrıştırması.
- Çokkültürlü eğitimin bir müfredat konusu olarak benimsenmesi yerine sadece farklı bir konu olarak ele alınması.
- Bireylerin etnik, kültürel ve tarihsel açıdan görünür farklılıklarına rağmen eğitim politikalarında ortak kültür arayışı.
- Tek bir kültürün hâkim olduğu toplumlarda kültürel ayrıştırmanın sakıncalı görülmesi.
- Çeşitliliğin sınırlandırılmasının imkânsızlığı.
- Farklı kültürler için seçilen kaynakların otantikliği ve bu kaynaklarda yer alan bilgilerin yanlış algılanma olasılığı.
- Çokkültürlü eğitimde etnik ve ırkçılık konularının öne çıkarılması ve sosyoekonomik değişkenlerin göz ardı edilmesi.
- Çokkültürlü eğitimin etnik köken kültürünü desteklerken, ortak kültürü zayıflatması.
- Çokkültürlülüğün bölücülük olarak algılanması.
- Çokkültürlü eğitimin ırkçılığı önlenme konusundaki yetersizliği.
- Çokkültürlü eğitimin, farklı kültürlere yapılacak turistik gezilere indirgenmesinden ötürü o kültürdeki günlük yaşamın derinlemesine incelemeyi engellemesi.
- Tarihsel gerçeklerin çokkültürlü eğitim sürecinde olumsuz tartışmalar doğurması.

Bu bağlamda, alanyazında yer alan çokkültürlü eğitime ilişkin eleştirilerde yer alan sayıltılar incelendiğinde Türkiye’de bu eğitimin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesinin oldukça zor olduğu ve alınması gereken uzunca bir mesafenin bulunduğu görülmektedir.

SONUÇ

Çokkültürlü eğitim sürecine ilişkin alanyazından derlenen bulgular doğrultusunda bu süreçte yaşanan sorunlar; bireysel, toplumsal, sosyokültürel ve eğitsel boyut olmak üzere dört temel alan altında toplanabilir. Bu sorun alanlarını oluşturan gerçeklikler konuya bütüncül bir bakış açısı getirebilmesi amacıyla şekil 1’de gösterilmektedir:

Şekil 1: Çokkültürlü Eğitimin Sorun Alanları

Çokkültürlü eğitim sürecine dair yukarıda belirtilen sorun alanları incelendiğinde, bu konunun birçok faktöre bağlı olduğu ve çözümüne ilişkin kapsamlı bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Bu sorun alanlarının yanı sıra dünya üzerinde halihazırda sayıları 200 ü bulan bağımsız devlet, 600 yaşayan dil grubu ve 5000 dolaylarında da etnik grup gerçeği ile birlikte değerlendirildiğinde çokkültürlü eğitimin ülkelerin bağımsızlığı, birlik ve beraberliği açısından oldukça tehlikeli bir duruma dönüşebileceği ileri sürülebilir. Bu denli farklı kültürün bir arada olması, azınlıkların ve çoğunlukların dil talepleri, bölgesel özerklik istekleri, siyasi temsil hakları, eğitim müfredatına ilişkin beklentiler, toprak iddiaları, göç ve vatandaşlığa kabul edilme talepleri ve hatta millî marş veya resmî tatil günleri istekleri gibi problemleri de ortaya çıkararak devletlerin beka sorunu hâline gelebilir (Kymlicka, 1998: 25-26).

Türkiye, çok sayıda farklı etnik, dilsel, dinsel ve kültürel gruplardan oluşan ve aynı zamanda göç alan bir ülkedir. Göçle beraber ülke nüfusuna dâhil olan farklı etnik kültürler ve göçün getirmiş olduğu sorunlarla da karşı karşıyadır. Bu sorunların en önemlilerinden birisi çeşitli nedenlere bağlı olarak bir arada yaşamak zorunda kalan farklı kültürlerin eğitimidir. Toplumsal olarak çokkültürlü bir yapıda olan Türkiye'nin, farklı kültürlerden ve coğrafyalardan gelen vatandaşların seslerini, mücadelelerini, umutlarını ve hayallerini ortak bir kültür ya da eğitim programı ile yansıtabilmesi oldukça güçtür. Bu sebeple demokratik ve birleştirici bir çokkültürlü eğitimin mümkün olabileceğinden söz etmek çok rasyonel gözükmemektedir.

Son olarak, farklı kültürlerin her alanda eşit olarak değerlendirilmeleri uygulamada oldukça zordur. Eğitimde her bir kültürün tarihi, dini, dili, örf ve âdetleri gibi özellikleri tam manasıyla öğretilmedikçe çokkültürlü bir eğitimden söz etmek de mümkün olmayacaktır. Çokkültürlü eğitim sürecinde farklı kültürlerle ait özelliklerin katkı ve ekleme yaklaşımıyla ele alınması farklılıklara yine toplumdaki baskın kültürün bakış açısıyla bakılmasına neden olarak farklı kültürlerle ilişkin etiketlemelerin ve kalıplaşmış önyargıların önüne geçilemeyecektir. Yukarıda belirtilen tüm olumsuzluk ve uygulamaların önündeki güçlüklerin çokkültürlü eğitimin uygulanmasının ne denli mümkün olacağına dair kuşku artırmaktadır.

3. ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarından yola çıkarak Çokkültürlü eğitimin imkânsızlığı çerçevesinde, ideal bir çokkültürlü eğitim süreci tasarlanması çalışmalarına katkı sunmak amacıyla şunlar önerilebilir:

1. Millî Eğitim Bakanlığı ve Üniversitelerin iş birliği ile çokkültürlü eğitimin tanımı yapılarak uygulama sürecinin sınırları belirlenmelidir.
2. Çokkültürlü eğitim ortamına bireyler daha erken yaşlarda dâhil edilmelidir.
3. Uygulayıcılar tarafından çokkültürlü eğitim ortamında ayrıştırıcı düşüncelerin önüne geçilerek ortak değerlerin oluşturulması sağlanmalıdır.
4. Çokkültürlü eğitimi uygulayanlar ve savunanlar tarafından bu tür bir eğitimin ırkçılığın karşısında olduğunu gösteren uygulamalar yapılmalıdır.
5. Okullarda farklı kültürleri tanıtılması ve ön yargıların azaltılması amacıyla velilerin de dâhil olduğu sosyal ve kültürel faaliyetler gerçekleştirilmelidir.
6. Okullardaki rehberlik servisleri tarafından özellikle göç ile gelen öğrencilerin sosyal ve psikolojik sorunlarını giderici çalışmalar yapılmalıdır.
7. Eğitimciler tarafından çokkültürlü eğitim ortamını oluşturan öğrencilere gelecek ideali aşlamak ve başarı örneklerini göstermek amacıyla alanında ön plana çıkmış göçmenlerin davet edildiği ve hayat hikâyelerinin paylaşıldığı kariyer günleri düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

Akınlar, A. (2018). *Türkiye'de azınlık ve devlet liselerinde çokkültürlü eğitim anlayışının araştırılması: Çoklu durum çalışması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Eğitim Programları ve Öğretim Programı, İstanbul.

- Aldridge, J., Calhoun, C., Aman, R. (2000). Misconceptions about multicultural education. *Focus on Elementary*. 12 (3), 1-4.
- Alp, S. ve Taştan, N. (2011). *Türkiye’de ırk veya etnik köken temelinde ayrımcılığın izlenmesi raporu*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Aydın, H. (2013). *Dünyada ve Türkiye’de çokkültürlü eğitim tartışmaları ve uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Banks, J. A. (1993). Multicultural education: Development, dimensions, and challenges. *The Phi Delta Kappan*, 75(1), 22-28.
- Başbay, A., Kağnıcı, Y. ve Sarsar, F. (2013). Eğitim fakültelerinde görev yapmakta olan öğretim elemanlarının çokkültürlü yeterlik algılarının incelenmesi. *Turkish Studies Academic Journal*, 8(3), 47-60.
- Bennet, C. M. (2001). Genres of Research in Multicultural Education. *Review of Educational Research*, 7(2), 171-217.
- Demir, S. (2012). Çokkültürlü eğitimin Erciyes Üniversitesi öğretim elemanları için önem derecesi. *Turkish Studies Academic Journal*, 7(4),1453-1475.
- Doğan, S. (1988). *Yurt dışı yaşantısı geçiren ve geçirmeyen lise öğrencilerinin problemleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ekinci, D. K. (2016). Kültürlerarası iletişimin eğitim sürecine etkisine yönelik ampirik bir araştırma. *Journal of Human Sciences*, 13(1), 1176-1187.
- Ekşi, A. (2002). Sığınmacı ve göçmelerde psikopatoloji. *Türk Psikiyatri Dergisi*,13(3), 215-221.
- Erol, M., ve Ersever, O. G. (2014). Göç krizi ve göç krizine müdahale. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 24(1), 47-68.
- Gallagher, J. (1998). Multiculturalism at a Crossroads. *The Education Digest*. April: 1-5.
- Gay, G. (2018). *Culturally responsive teaching: theory, research and practice* (3. baskı). New York: Teachers College Press.
- Geneva, G. (2018). *Culturally Responsive Teaching: Theory, Research and Practice* (3. Baskı). New York: Teachers College Press.
- Gorski, P. C. (2010). *The challenge of defining multicultural education*. <http://www.edchange.org/multicultural/initial.html>. adresinden 22.11.2018 tarihinde alındı.
- Grinberg, L. and Grinberg, R. (2004). Psychoanalytic perspectives on migration. (Ed. Bell, D.) içinde *Psychoanalysis and Culture. A Kleinien Perspective*. (s.154-170) London: Karnac Books.
- Gün, Z. (2006). Psikolojide, göç çalışmalarındaki metodolojik problemler ve çözüm önerileri. *Türk Psikoloji Bülteni*, 12(38), 27-41.
- Güvenç, B. (1996). *İnsan ve kültür* (7.baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hek, R. (2005). The role of education in the settlement of young refugees in the UK: The experiences of young refugees. *Practice: Social Work in Action*, 17(3), 157-171. <https://dx.doi.org/10.1080/09503150500285115>
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). *Cumhuriyet dönemi göç hareketleri: 75 yılda köylerden şehirlere*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kaygalak, S. (2009). *Kentin mültecileri neoliberalizm koşullarında zorunlu göç ve kentleşme*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık/azınlık haklarının liberal teorisi*, (Çev. A.Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lee, D. O. (1997). Multicultural education in geography in the USA: An introduction. *Journal of Geography in Higher Education*, 21(2), 261-268.

- Oikonomidou, E. (2010). Zooming into the school narratives of refugee students. *Multicultural Perspective*, 12(2), 74-80. <https://dx.doi.org/10.1080/15210960.2010.481186>
- Özcan, S. A. (2018). *Çokkültürlülük bağlamında Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların eğitim sorunu. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, (Çev. B. Tanrıseven) Ankara: Phoenix.
- Rah, Y., Choi, S. ve Nguyen, T. S. T. (2009). Building bridges between refugee parents and schools. *International Journal of Leadership in Educational*, 12(4), 347-365. <https://dx.doi.org/10.1080/13603120802609867>
- Rakusa-Suszczewski, M. (2013). The Impossibility of Multiculturalism–Modernity and Politics. *Yearbook of Polish European Studies*, 16, 247-264.
- Roxas, K. (2010). Who really wants “the tired, the poor, and the huddled masses” anyway?: Teachers’ use of cultural scripts with refugee students in public schools. *Multicultural Perspectives*, 12(2), 65-73. <https://dx.doi.org/10.1080/15210960.2010.481180>
- Sayıl, I., Berksun, E. O, Palabıyıkoglu, R., Devrimci-Özguven, H., Soykan, Ç. ve Haran, S. (2000). *Kriz ve krize müdahale*. Ankara: Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Şahin, C. (2001). Yurt dışı göçün bireyin psikolojik sağlığı üzerindeki etkisine ilişkin kuramsal bir inceleme. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 57-67.
- Şeker, B. D. ve Aslan, Z. (2015). Refugee children in the educational process: An social psychological assessment. *Journal of Theoretical Educational Science/Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 8(1).
- Şimşir, Z. ve Dilmaç, B. (2018). Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim gördüğü okullarda öğretmenlerin karşılaştığı sorunlar ve çözüm önerileri. *İlköğretim Online*, 2018; 17(2), 1116-1134.
- UNICEF. (Eylül, 2019). *Turkey 2019 Humanitarian Situation Report*. <https://www.unicef.org/turkey/media/7091/file/UNICEF%20Turkey%20Humanitarian%20Situation%20Report%20-%20Jan-March%202019.pdf> internet adresinden 17.10.2019 tarihinde erişilmiştir.
- Vedder, P., ve Horenczyk, G. (2006). Acculturation and the school context. içinde (Ed. D. Sam ve J. Berry), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (Cambridge Handbooks in Psychology, pp. 419-438). Cambridge: Cambridge University Press. <https://dx.doi:10.1017/CBO9780511489891.031>
- Yazıcı, F. (2013). *Çokkültürlülük ve yurtseverlik açısından azınlık okullarında tarih dersleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, T.T. (2005). *Göçün kadın yaşamı üzerindeki etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Yiğit, T. (2015). *Uygulamalar ve sorunlar bağlamında Türkiye’de sığınmacı çocukların eğitimi: Kırşehir ve Nevşehir örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.